Alban diplomatın Qərbi Azərbaycan həqiqəti axtarışı

Gənci Muçay: "Azərbaycanın Ermənistandakı tarixi və mədəni irsi: Ermənistanın onu qorumaq və bərpa etmək öhdəliyi"

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi və Azərbaycan Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi məni Azərbaycana dəvət edəndə bu dəvətin qonşuluğa məhkum olan iki xalq arasında barışıq üçün vacib və ədalətli olduğuna inandığım məsələlər haqqında fikirlərimi bölüşmək fürsəti olduğuna dair heç bir şübhəm yox idi. Bu məqalədə təqdim edəcəyim müşahidələr və nəticələr yalnız iki həftəlik geniş səfərim, çoxsaylı subyektlərlə müsahibələrim və bir neçə obyektə etdiyim səfərlərimdən yox, həm də 2016–2023-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında Albaniya Respublikasının səfiri kimi xidmət etdiyim dövrdə bölgəyə olan uzunmüddətli marağımdan irəli gəlir.

Sloveniyanın Lyubyana şəhərində yerləşən Beynəlxalq Yaxın Şərq və Balkan Araşdırmaları İnstitutu tədqiq etdiyi regionlarda baş verən, qlobl önəm daşıyan siyasi prosesləri davamlı təhlil etməklə tanınır. Bu strateji mərkəzin Azərbaycan–Ermənistan sülh prosesi barədə ciddi araşdırmalarından biri Albaniyanın Azərbaycandakı keçmiş səfiri Gənci Muçayın "Azərbaycanın Ermənistandakı tarixi və mədəni irsi: Ermənistanın onu qorumaq və bərpa etmək öhdəliyi" mövzusunda ərsəyə gətirdiyi tədqiqat əsəridir.

İrihəcmli elmi məqalədə yeni qonşuluq münasibətlərinə məhkum iki xalq arasında barışıq yolları axratılır. Alban diplomata materiallar toplamaqda, araşdırmaları obyektiv və konstruktiv formatda aparmaqda Azərbaycanın Albaniyada səfiri Anar Hüseynov, Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondunun prezidenti Umud Mirzəyev, Azərbaycanlı siyasi ekspertlər Fərid Şəfiyev, Şahmar Hacıyev və Roza Bayramlı, "Arts Council Azerbaijan"ın rəhbəri Dadaş Məmmədov, ABŞ siyasi eksperti Peter Tase, "AIR Center" və "AIDA" təşkilatları dəstək və tövsiyyələri ilə yardımçı olublar.

Məqalənin aktuallığını və Azərbaycan oxucuları üçün maraqlı olaçağını nəzərə alıb kiçik ixtisarla dərc edirik.

Müasir Azərbaycanın qısa tarixi

Şərqi Avropa və Qərbi Asiyanın kəsişməsində yerləşən Azərbaycan, coğrafiyası və mədəni müxtəlifliyi ilə formalaşmış zəngin tarixə malikdir. Bu region minilliklər boyunca ticarət, işğal və mədəni mübadilə mərkəzi olmuşdur. Müasir Azərbaycan tarixi 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ilə başlayır. AXC müsəlman şərqində ilk dünyəvi demokratik respublika olmuş, ümumi seçki hüququ və irəliləyişə yönəlmiş konstitusiya təqdim etmişdir. Lakin AXC yalnız 23 ay yaşadı və 1920-ci ildə Sovet İttifaqına birləşdirildi.

SSRİ-nin bir hissəsi kimi Azərbaycan əhəmiyyətli sənayeləşmə və modernləşmə mərhələsindən keçərək neft istehsalı sahəsində mühüm mərkəzə çevrildi. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Bakıda geniş neft və qaz ehtiyatlarının kəşfi regionu qlobal enerji maraqları üçün əsas mərkəzə çevirdi. Sovet dövründə Azərbaycan mədəni və təhsil sahəsində inkişafa nail olsada, milli kimlik və siyasi muxtariyyət üzərində ciddi məhdudiyyətlərə məruz qaldı.

SSRİ-nin 1991-ci ildə dağılması və milli hərəkatların güclənməsi ilə Azərbaycan 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etdi. Lakin 1988–1989-cu illərdə azərbaycanlılar Ermənistan ərazisindəki tarixi torpaqlarından sistemli etnik təmizləmə kampaniyası çərçivəsində zorla köçürülmüşdülər. Bu faktdır ki, 1989-cu ilin sonuna qədər Ermənistanda bir nəfər də azərbaycanlı qalmamışdı.

Müstəqilliyin ilk illəri iqtisadi problemlər və 1988-ci ildən başlayan Azərbaycan–Ermənistan münaqişəsi ilə müşayiət olundu. Bu münaqişə Azərbaycanın əhəmiyyətli ərazi itkilərinə səbəb oldu. 1994-cü ildə əldə edilən atəşkəs Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu və ətraf 7 rayonu işğalda saxlaması ilə nəticələndi və 26 il davam edəcək "dondurulmuş münaqişə" vəziyyəti yaratdı.

1993-cü ildə Prezident seçilən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan nisbətən sabitlik əldə etdi. Prezident Heydər Əliyev xüsusilə enerji sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması məqsədilə ciddi islahatlar həyata keçirdi. 1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın Xəzər dənizindəki neft yataqlarının işlənməsi üçün böyük beynəlxalq neft şirkətlərini cəlb etdi və ölkəni qlobal enerji bazarlarında mühüm oyunçulardan birinə çevirdi.

2003-cü ildən etibarən Heydər Əliyevin oğlu Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın iqtisadiyyatını, xüsusilə neft və qaz ixracı hesabına inkişaf etdirməyə davam etdi. 2020-ci ildə Azərbaycan İkinci Qarabağ müharibəsində parlaq qələbə qazanaraq 1990-cı illərdə itirilmiş ərazilərin böyük hissəsini işğaldan azad etdi. Münaqişə Rusiya vasitəçiliyi ilə əldə edilən atəşkəslə həll olundu və regional dinamikalar yenidən formalaşdı.

2023-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Qarabağ iqtisadi rayonunda qanunsuz erməni silahlı qruplarına qarşı yerli antiterror tədbirləri həyata keçirdi. Bu əməliyyatın məqsədi ölkənin suverenliyini bərpa etmək və bölgədə sabitliyi təmin etmək idi.

Bu gün Azərbaycan sürətlə inkişaf edən ölkə kimi iqtisadi modernləşmə, geosiyasi çağırışlar və milli kimliyini gücləndirmək istiqamətində səyləri arasında tarazlıq qurmağa çalışır. Lakin uzunmüddətli sülh üçün əsas problem və vacib şərt "Ermənistanda Azərbaycan tarixi və mədəni irsinin qorunması, mühafizəsi və bərpası" olaraq qalır.

"AIR" Mərkəzinin 2021-ci ildə dərc etdiyi hesabatına əsasən, tarixi və mədəni irs abidələrinin inventarlaşdırılması nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Birinci Qarabağ müharibəsindən (1988–1994) əvvəl Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində 706 tarixi və mədəni abidə mövcud idi. Bunlardan 11-i qlobal əhəmiyyətli (6-sı memarlıq, 5-i arxeoloji), 240-ı dövlət əhəmiyyətli (119-u memarlıq, 121-i arxeoloji) və 455-i yerli əhəmiyyətli (393-ü memarlıq, 22-si arxeoloji, 23-ü parklar və xatirə abidələri, 17-si dekorativ sənət nümunələri) idi.

Lakin Ermənistanın Qarabağı və ətraf rayonlarını işğalı nəticəsində 22 muzey, 100 mindən çox eksponat, 927 kitabxana (4,6 milyon kitab), 85 musiqi məktəbi, 4 teatr, 2 konsert zalı, 4 incəsənət qalereyası və 808 istirahət mərkəzi dağıdılıb. Bununla yanaşı, Ermənistanla sərhəddə yerləşən Qazaxın yeddi rayonu və Naxçıvanın Kərki kəndi də eyni taleyi yaşayıb. Ehtimal edilir ki, İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycana qaytarılmış – yeni azad edilmiş ərazilərdə 400-dən çox abidə məhv edilib.

Keçmişdə işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycan irsinin onilliklər boyu məhv edilməsi və təhqir edilməsi ilə yanaşı, erməni işğalçı qüvvələrinin məqsədyönlü siyasəti çərçivəsində bu torpaqlarda Azərbaycan mədəniyyətinin mənimsənilməsi də baş verib. Azərbaycan irsinin mənimsənilməsi yalnız keçmiş işğal olunmuş ərazilərdə yox, həm də müasir Ermənistan ərazisində müşahidə olunur. Hazırda burada azərbaycanlı yaşamır, çünki 1988–1989-cu illərdə 250 min azərbaycanlı məcburi şəkildə deportasiya edilib.

Bu müddət ərzində Ermənistanın işğalı illərində Azərbaycan tərəfindən UNESCO-ya edilən təkrar çağırışlar cavabsız qalmışdı. Azərbaycanın sərhədlərindən kənarda dini bərpa layihələrinə verdiyi töhfələr də Qərb mətbuatı tərəfindən tez-tez gözardı edilir. Bunlara Vatikan katakombalarının, Fransadakı romanesk kilsələrin və Strasburq Kafedralının vitraj pəncərələrinin bərpası daxildir. Bundan əlavə, Azərbaycanın paytaxtının mərkəzində yerləşən Erməni Kilsəsinin bərpası və qorunması da xüsusi qeyd olunmalıdır. Bakıda Katolik Kilsəsi hökumət tərəfindən bağışlanan torpaq üzərində tikilmiş, köhnə sinaqoqlar bərpa edilərək yenidən fəaliyyətə başlamış, həmçinin yeni yəhudi məktəbləri inşa edilmişdir.

Yüzlərlə səhifəlik hesabatları və tarixi salnamələri oxuyarkən, bütün bunların necə baş verdiyini daha dərindən anlamaq mümkündür. Bu tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanın və ümumiyyətlə, hansısa ölkənin tarixi və mədəni irsinin əhəmiyyətinə işıq salmaqdır, çünki bu irs millətin varlığının ruhunu əks etdirir.

Son illərdə Ermənistanda Azərbaycan mədəni irsinin qorunması Ermənistan–Azərbaycan barışığı kontekstində mühüm məsələyə çevrilmişdir. Mədəni irs yerləri, dini abidələr, qəbiristanlıqlar, xatirə abidələri və tarixi artefaktlar bölgənin ortaq tarixinin və milli kimliyin güclü simvolları rolunda çıxış edir

Ermənistanda Azərbaycan irsinin qorunması, mühafizəsi və bərpası iki millət arasında etimadın qurulmasına və davamlı sülhün təmin olunmasına kömək edə bilər. Bu, həm xoş niyyəti göstərən jest, həm də tarixi yaraların sağalması istiqamətində mühüm bir addım hesab oluna bilər.

Mədəni irs yerləri icmalar üçün dərin mənəvi əhəmiyyət daşıyan simvollardır. Belə yerlərin məhv edilməsi və ya buna qarşı laqeyd yanaşma mədəniyyətin silinməsinə səbəb ola bilər ki, bu da narazılıqları daha da dərinləşdirərək barışığın qarşısını alır. Əksinə, bu yerlərin tanınması və qorunması hörmət və anlayışı təşviq edir, davamlı sülhün təməlini möhkəmləndirir. Azərbaycan üçün mədəni irsinin Ermənistanda qorunduğunu görmək, onların tarixlərinə və regiondakı mövcudluğuna hörmət göstərilməsi deməkdir. Bu, həm də yaraların sağalması və qarşılıqlı tanınma yolunda vacib bir addımdır.

(ardı var)

Hazırladı: T.AYDINOĞLU
XQ

Xalq qəzeti .- 2025.- 25 yanvar (№ 16). - S.5.